

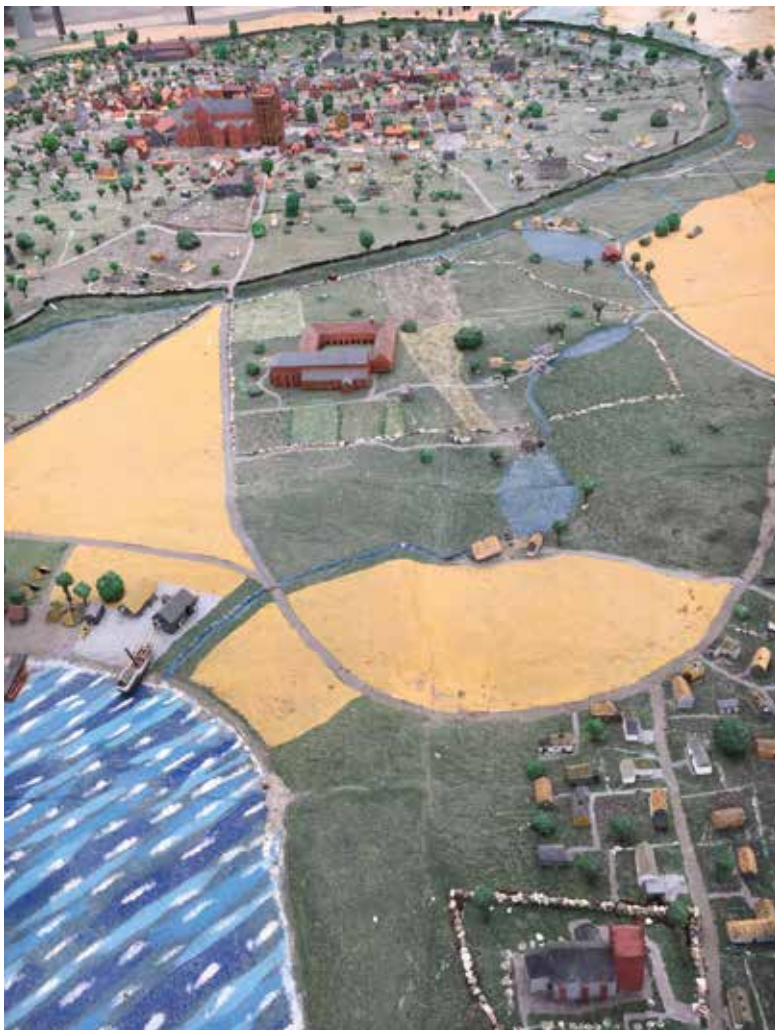

Maglekildevej med Maglekildes kildegrotte til højre og Maglekilde Maskinfabriks bygninger til venstre. Foto: Henrik Denman 2023.

Maglekildes møller og industri

Maglekildes udspring findes ved Kildehuset i Lille Maglekildestræde ved den sydlige side af den nuværende parkeringsplads. Her anlagde man i middelalderen en kornmølle. Den brændte i 1731, og i stedet grundlagde Ole Pedersen Schiøtt Maglekilde Papirfabrik i 1737. Han opførte en imponerende fabriksbygning, der blev indrettet som papirfabrik og udnyttede kildevandet som drivkraft og procesvand. Det var efter datidens forhold en stor fabriksbygning, hvor der hurtigt var omkring 400 medarbejdere beskæftiget, heraf mange fra udlandet. Han ejede møllen indtil 1783, hvor den blev overtaget af Christopher Giessing med Christian Møller som papirmager.³⁸

Giessing overdrog i 1809 papirfabrikken til "Papirfabriquer" Johan Conrad Bonacher, som solgte møllen i slutningen af 1810 til et interessentskab med fem jødiske københavnerfabrikanter. De fik kongeligt privilegium til at drive papirfabrikken og desuden en kongelig bevilling på 150.000 rigsdaler i startkapital. De oprettede i 1812 en bomuldsmanufaktur i bygningen med bomuldsspinderi, bomuldsvæve-

Roskilde Miniby, som står tæt på Vikingeskibsmuseet, viser byen ca. år 1400, da den var på sit højeste. Den meget vellykkede og illustrative model i størrelsesforholdet 1:200 er lavet og vedligeholdt af en gruppe frivillige fra 1996 og frem. På dette billede kan man se det vestre vandløb fra Maglekilde vest for domkirken og ned forbi de fire møller Sankt Mortens, Kapelsmøllen, Sankt Clara Mølle og Strandmøllen til udløbet i Roskilde Fjord. Foto: Henrik Denman 2023.

ri og strømpevæveri. Det var varer, der var efterspurgt herhjemme under Napoleonskrigene 1803-1815. Mange af væverfamilierne boede ikke ved Maglekilde, men andre steder i byen, bl.a. i Hersegade.

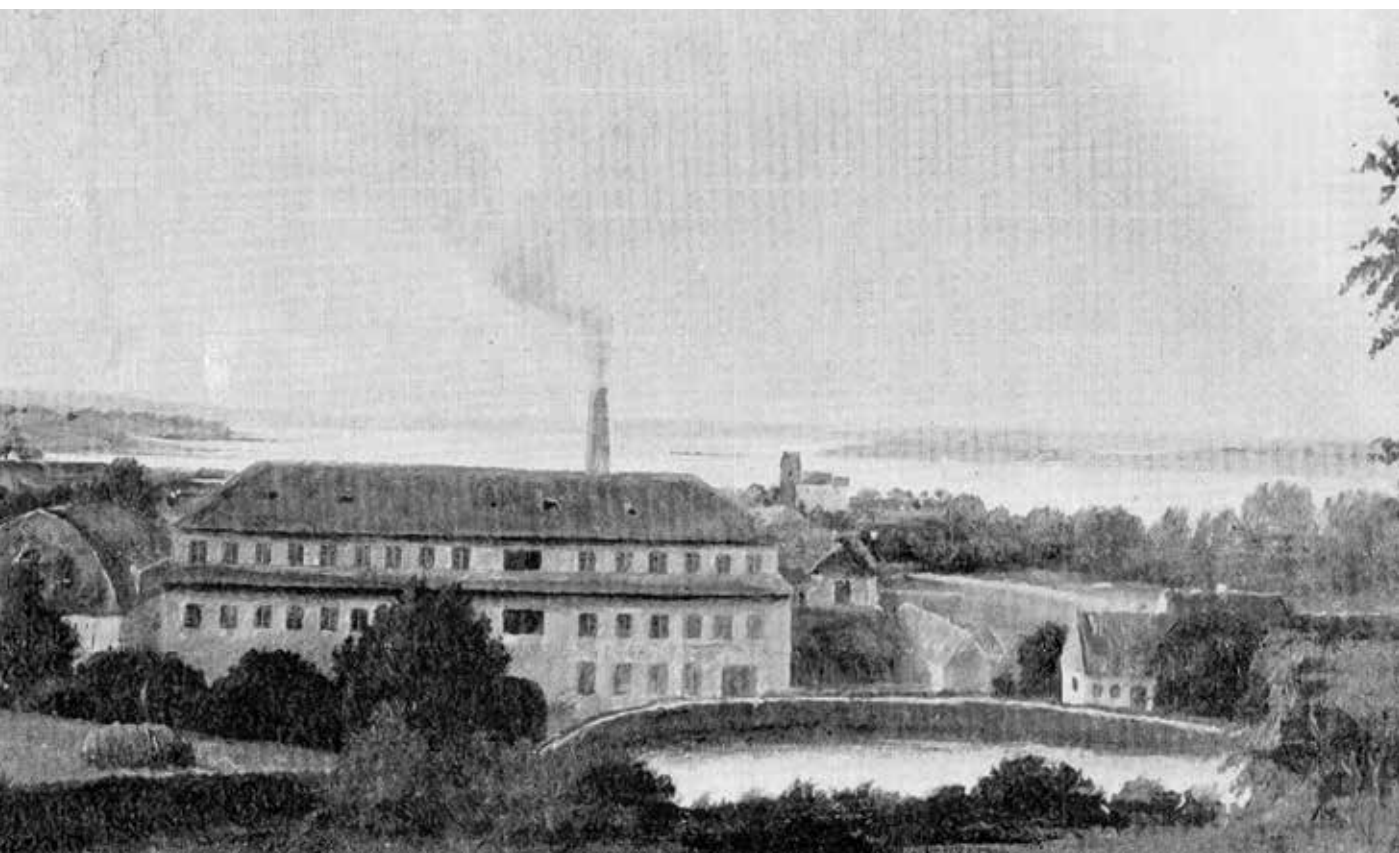
Industrieventyret på Maglekilde fik en brat ende. Da krigen i Europa sluttede i 1815, ændredes markedsforholdene radikalt, og efterspørgslen efter vævede kvalitetsprodukter faldt. Væveriet indskrænkede, og ejerne koncentrerede sig om at drive bomuldsspinderi. Maglekilde var derefter i en årrække landets eneste bomuldsspinderi. Desuden havde virksomheden papirproduktion. Ejerne løb ind i nye problemer med afsætningen, og samtidig manglede man vandkraft til den omfattende opgave med at drive både bomuldsspinderi og papirproduktion. Derfor anskaffede ejerne i 1820 en

dampmaskine, som var den første uden for København. Virksomheden kunne dog ikke løbe rundt, og i 1846 blev bygningerne revet ned og mølledammen blev fyldt op for at give plads til en vandkuranstalt.³⁹

MAGLEKILDE VANDKURANSTALT

I 1840'erne var modedillen med vandkure nemlig nået til Roskilde. Flere fik i perioden øjnene op for, at rent vand havde helbredende virkninger, og det blev almindeligt, at den del af borgerskabet, der havde tid og råd til at afsætte seks til otte uger til et kurophold ved et af de berømte badesteder i Tyskland eller Bøhmen, rejste ud for at opleve mineralvandets forunderligt helbredende virkning. I Roskilde fandtes der rigelige mængder af frisk kildevand, og derfor kom byen hurtigt ind i billedet, da de første tanker opstod om at etablere vandkuranstalter herhjemme. Det faldt tidsmæssigt sammen med, at planerne om at åbne en jernbane til byen blev realiseret. Jernbanen fra København til Roskilde åbnede i 1847.

Maglekilde Papirmølle. Fabriksbygningen er imponerende stor. Mølledammen ses i forgrunden og Roskilde Fjord i baggrunden. Den rygende skorsten viser, at der også er installeret dampmaskine. Tegning ca. 1855. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

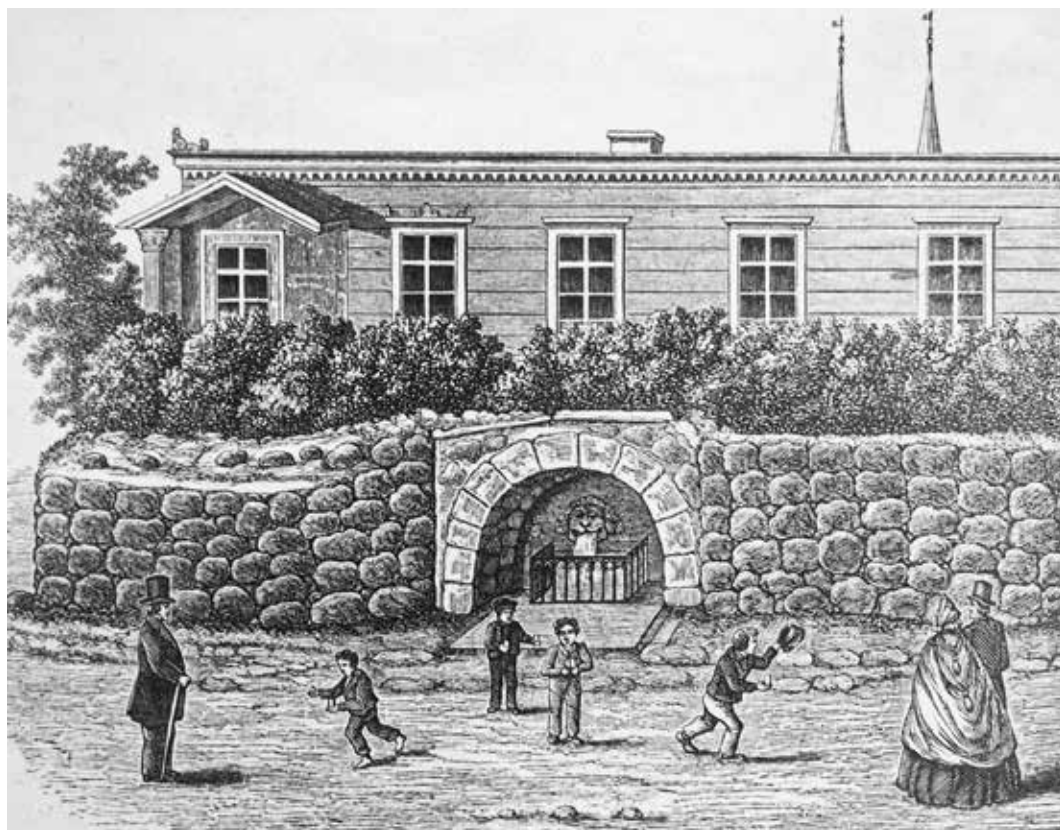

Inden byen gav tilladelse til at opføre en vandkuranstalt, skulle man have afklaret et vigtigt punkt, nemlig indbyggernes ret til at kunne bruge Maglekildes vand. I 1845 vedtog byrådet nye regler, som indebar, at der skulle anlægges en tildækket rende fra kildens udspring på Lille Maglekildestræde til den større Maglekildevej, således at indbyggerne fortsat kunne hente kildevand i spande fra en ny kildegrotte. Men en stor del af kildevandet blev ført ind i vandkuranstalten til drikke- og badekure.

Vandkuranstalten åbnede i 1846, og dermed fik byen en ny seværdighed. Det var en statelig kuranstalt og et anseligt byggeri i datidens Roskilde. Arkitekten var Harald Conrad Stilling, som stort set er glemt i dag, men var et kendt navn i den danske guldalder i 1800-tallet. Han var bl.a. kendt for at have tegnet Georg Carstensens nye Tivoli i København. Blandt investorerne var kendte købmænd i Roskilde, Anders Borch, Søren Borch og S.F. Kornerup.

Vandkuranstalten lå mellem Lille Maglekildestræde og Fiolstræde (i dag Weysegangen) og bestod af et firefløjet anlæg. Hovedbygningen lå mod syd, og bagved lå to gæstefløje med to brusevandstårne, der var konstrueret for at skabe et passende vandtryk fra kilden. Bagved hovedbygningen var det planen at anlægge en have mellem kuranstal-

*Roskilde set fra vest med
den store Vandkuranstalt
lige foran domkirken.
Tegning af Ludvig
Messmann 1855. Roskilde
Lokalhistoriske Arkiv.*

Maglekilde Vandkuranstalt med Neptunbrønden ud mod Maglekildevej. Træsnit ca. 1846. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

ten og Sankt Mortens Mølle, der lå lidt nordligere. Det var et ønske om så vidt muligt at sikre udsigten fra kurbygningen mod fremtidigt byggeri og beplantning. Ved åbningen trak den begejstrede *Roskilde Avis* på linjen tilbage til helligkilder: *"Den fra dybet evigt strømmende kilde synger sin sang, nu som før, om sin lægedoms kraft, dog først nyligen forstået. Se rigtigt til! På bunden af den krystalklare kilde ligger held og velsignelse for gamle Roskilde."*⁴⁰

Kuranstalten blev aldrig nogen velsignelse eller succes. De store forventninger blev afløst af skuffelse. Kurgæsterne udeblev, og blandt de gæster, der faktisk tog på kurophold, opstod der snart højlydt utilfredshed. Vandkuranstalten måtte lukke i 1851, kun fem år efter den festlige åbning.

Bygningerne blev kort efter solgt til en kendt debattør, den tysk-venlige baron Constant Dirckinck-Holmfeld. Han var et omstridt navn i debatten om Danmarks grænse mod syd – og alt det, der førte til De slesvigske Krige, som kulminerede i 1864 med nederlaget på Dybbøl.

Dirckinck-Holmfeld blev også grundigt upopulær i Roskilde. På en markedsdag i maj 1861 samledes folk ved hans

ejendom på Maglekilde og kastede sten mod ruderne. Borgervæbningen blev tilkaldt. Onde tunger fortæller, at det var svært at få samlet korpset – flere af dets medlemmer var allerede i fuld gang med at kaste sten. Han måtte hastig flygte fra byen med uromagere i hælene.⁴¹

Maglekilde Vandkuranstalts gamle bygning lige før nedrivningen ca. 1970. Tegning ca. 1896. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Maglekilde med den gamle hovedindgang til Vandkuranstalten. Foto 1969. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Maglekilde Maskinfabrik og Jernstøberi ud mod Maglekildevej. Foto 1942. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

MAGLEKILDE MASKINFABRIK

I 1867 blev hele komplekset solgt til smedemester Ole Petersen fra Ruds Vedby, der havde tjent penge på at fremstille plove, og han etablerede O. Petersen & Co. Jernstøberi, Maskinfabrik, Værktøjsfabrik og Træskæreri. Placeringen var velvalgt. Der var nem adgang til vandkraft fra kilden, og den korte afstand til jernbanen, havnen og landevejen gjorde transporten af råvarer og produkter forholdsvis nem efter datidens målestok.

Han opførte en værksteds- og støberibygning vest for Maglekildevej. De oprindelige fabriksbygninger med flere tilbygninger står den dag i dag med navnet Maglekilde Maskinfabrik på facaden. Fabrikken opførte i 1871 en rød murstensbygning ved siden af Maglekildes udløb, så vandet kunne bruges som energikilde i fabrikkens produktion. Ved siden af kildegrotten blev der opstillet en jernkumme, og herfra blev vandet ledt over i fabrikken. I 1880'erne overgik maskinfabrikken helt til dampkraft.

Med fabrikken begyndte et nyt kapitel i industriudviklingen ved Maglekilde. På fabrikken anvendtes moderne maskiner til at fremstille landbrugsmaskiner.

Virksomheden blev i 1878 for alvor kendt i hele landet, da den unge værkfører Lars Christian Nielsen (1849-1929) konstruerede en mælkecentrifuge, som fik afgørende betydning for produktionen af smør. Den motordrevne centrifuge gjorde det hurtigere og lettere at skille fløden fra mælken, og den mekaniserede processen ved produktionen af smør, der tidligere var foregået ved håndkraft.⁴²

L.C. Nielsen fik patent på opfindelsen, der fik tilnavnet Maglecentrifugen. Opfindelsen banede vejen for, at der i løbet af få årtier blev oprettet et stort antal andelsmejerier over hele landet, og den lagde fundamentet for den store eksport af mejerivarer til bl.a. England fra slutningen af 1800-tallet. I 1881 overtog Burmeister & Wain patentet og produktionen af mælkecentrifugen.

SODAVANDSFABRIK

Vandet fra Maglekilde kunne imidlertid anvendes til andet end drivkraft. Det kunne også sælges som kildevand. I den nyåbnede vandkuranstalt åbnede en gruppe københavnske apotekere i 1846 en sodavandsfabrik, som skulle sælge Roskildevand i København. Det blev dog ikke nogen forretningsmæssig succes, så aktieselskabet blev delt i to med en

Interiør fra Maglekilde sodavandsfabrik. Foto omkring 1910. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Etiket fra Maglekildes "Radioaktive Taffelvand". Etiket ca. 1916. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

afdeling i Roskilde og én på Frederiksberg. Her lå brøndsalen, som tilbød kure, hvor gæsterne nød forskellige mineralvande. Indtagelse af frisk vand med efterfølgende promenade i smukke omgivelser blev anset for at være sundt – og her var kildevandet fra Roskilde særdeles attraktivt.

I årene omkring Første Verdenskrig blev der gjort et nyt forsøg på at sælge vand fra Maglekilde til forbrugere. Poul Beeken købte i 1913 Maglekilde Brøndkuranstalt, som han i 1916 lagde sammen med Frederiksberg Brøndanstalt og Hellig Kors Kilde Sodavandsfabrik til et aktieselskab. Produktionen stoppede omkring 1960.

Den tomme vandkuranstalts bygninger blev i nogle år anvendt til Forberedelsesskole til Katedralskolen. Skolen fungerede fra 1874 og havde til huse i den gamle vandkuranstalt. Til at begynde med blev børnene undervist af lærere fra Katedralskolen. Fra 1905 begyndte skolen også at optage piger, og skolen kom senere til at hedde Roskilde Private Realskole. I 1914 var elevtallet på forberedelsesskolen vokset til 142, og forholdene i vandkuranstalten var blevet for trange. En ny skole blev derfor opført og åbnet på Dronning Margrethes Vej, hvor skolen ligger i dag.

Senere har den gamle vandkuranstalt været brugt til flere boliger med forskellige ejere. Kuranstaltens bygninger lå i forfald indtil 1963, da de blev købt af kommunen for at sikre sig kildevandet til vandforsyningen – en let og billig foranstaltning. I 1969 blev Maglekilde Vandkuranstalt nedrevet.

Skt. Mortens Mølle

Fra Maglekilde flød vandet ned ad bakken. Fortsætter man ad Maglekildevej og stopper ved nummer 15, står man ud for en bebyggelse med navnet A/B Sankt Mortens Mølle, som er andelsboliger. Bygningen er fra 1920 – og her lå tidligere Sankt Mortens Mølle.

Da Maglekildes mølledam var blevet tørlagt, blev vandet fra kildeudløbet ledt under jorden til dammen ved Sankt Mortens Mølle. Møllen kan føre sin historie tilbage til middelalderen, da den i en periode hørte under Sankt Clara Kloster. Senere indgik møllen i en aftale med andenpræsten ved domkirken, hvor mølleren ifølge kontrakten havde møllen i arvefæste mod at levere et antal tønder mel til præsten og male melet for ham uden beregning.

I 1841 giftede møller Christian Ludvig Jensen sig med den 12 år ældre enke efter møller Martin Johansen, der drev

Sankt. Mortens Mølle. Hun fødte to år senere sønnen Ferdinand Jensen, der lærte mølleri af sin far, men allerede som ung drog ud i verden for at lære om mølledrift. Han blev uddannet i Tyskland og Frankrig og grundlagde som blot 25-årig firmaet Københavns Møllestensfabrik, som fik stor succes.⁴³

Sankt Mortens Mølle ved mølledammen med Domkirken, Rektorboligen og Rådhuset i baggrunden. Litografi fra 1847. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Springvandet ved Sankt Mortens Vej

Ved Sankt Mortens Vej ligger et anlæg med et springvand. Her er ingen kilde, men vejen blev i 1908 anlagt på kanten af Sankt Mortens mølledam, og det var naturligt, at vejen fik navn efter den gamle vandmølle. Da det nye villakvarter blev anlagt, sørgede man for at forskønne området ved at opføre et springvand med kunstig tilførsel af vand. Springvandet er lavet af frådsten af firmaet Schledermann & Sønner.

Springvandet ved Sankt Mortens Vej. Foto: Frank Binderup 2023.

Kapelsmøllen

Et kort stykke vej længere ned lå en større mølle, Kapelsmøllen, som blev fundamentet for en af Roskildes store industri-

*Kapelsmøllen, brændt
1892. Roskilde Lokalhi-
storiske Arkiv.*

virksomheder, Roskilde Fællesbageri på Havnevej.

Kapelsmøllen lå oprindeligt i trekanten mellem Sankt Hans Gade og Havnevej. Dens historie kan føres tilbage til middelalderen, hvor den formentlig har været tilknyttet et af kapellerne ved Roskilde Domkirke.

Møllen var gennem 1700-tallet ejet af Roskilde adelige Jomfrukloster, som imidlertid solgte den i 1833. Herefter forblev den i privat eje indtil 1892.

Året før havde to fremtrædende medlemmer af Roskilde Arbejderbevægelse taget initiativ til et andels- og fællesbageri. Roskilde og Omegns Fællesbageri blev stiftet på grund af forbud mod at eksportere rug ud af Rusland. Forbuddet betød, at kornpriser i Danmark steg, og det blev svært for almindelige familier at få råd til deres daglige brød. Fællesbageriet skulle sikre lokal, dansk brødproduktion til rimelige priser.

Som en af virksomhedens første handlinger købte Fællesbageriet i 1892 Kapelsmøllen. Den gamle og nedslidte mølle brændte ned kort tid efter, den 21. juni 1892, og årsagen var lynnedslag. Forsikringssummen gjorde det muligt at bygge et helt nyt og moderne bageri på Havnevej.

Møllen ved det nybyggede bageri blev trukket med vandkraft, og bageriet blev indrettet i en lille sidebygning med en bageovn. Efter at Roskilde var blevet kloakeret i 1896, fik virksomheden fortsat vand tilført fra Maglekilde, men forureningen af vandet blev et stadig større problem. Samtidig blev vandet i mølledammen stadig ringere. Bageriet fortsatte dog med at anvende både vandkraft og elektricitet side om side indtil 1915, hvor vandtilførslen blev endeligt nedlagt efter en overenskomst med kommunen. Hermed var vandhulets tid forbi.⁴⁴

Virksomheden blev imidlertid en succeshistorie. Der blev

snart et stort antal bagere og brødkuske til at levere brød til Roskilde og omegn. Bageriet fik brødsalg mange steder i byen og leverede brød til Brugsen over hele Sjælland. Det blev flere gange nødvendigt at udvide bagerikapaciteten. I 1916 blev et nyt og større bageri opført på Havnevej. I 1930 blev bageriet udvidet, og der blev installeret en moderne ovn med hele tre etager.

Efter besættelsen 1940-1945 kom nye tider for bageriet. Man lavede reklamekampagner for brødmærkerne Rutana og Vitana. Godt nok lukkede Fællesbageriets egne brødsalg, men man fik flere storkunder som FDB, Hovedstadens Brugsforening og de nye supermarkeder. De aftog store mængder brød.

Både Roskilde Fællesbageri og landets andre fællesbagerier blev presset i 1970'erne og starten af 1980'erne. Konkurrencen var stor, og virksomheden blev hvirvlet ind i den store brødkrig. FDB og de store supermarkeder pressede priserne ned, og Roskilde Fællesbageri blev tvunget til at fusionere med FDB. Sammen dannede de bl.a. selskabet De Danske Brødfabriker. Produktionen af brød svandt dog ind i Roskilde, og i 1983 stod det klart, at partnerskabet med FDB ikke ville gå i det lange løb. Fabrikken ophørte med at producere brød i 1989. Den gamle mølle og det nyere fabriksanlæg blev revet ned, og i dag er der opført et kontorhus på den store grund.

Sankt Clara Mølle

Længere ned mod havnen, hvor Brøndgade fører op til Sankt Jørgensbjerg, strømmede vandet fra Maglekilde videre til

Sankt Clara Mølle havde siden 1831 anvendt vandkraften til papirfabrikation. Trods gentagne moderniseringer måtte den gamle mølle lukke i 1957. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Sankt Clara Mølle, nu også med dampmaskine. Sankt Jørgensbjerg Kirke ses i baggrunden. Foto: Flensborg. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

"Direktørboligen" på Havnevej er eneste bevarede bygningsdel fra den gamle mølle. Bygningen er fredet. Foto: Henrik Denman 2022.

Sankt Clara Mølle, oprindeligt ejet af Sankt Clara Nonnekloster. I middelalderen malede møllen mel for klostret.

I 1831 fik fæsteren, møller Lars Jensen, kongelig bevilling til at udvide møllen til anlæg og drift af en papirmølle. Den vigtigste funktion var fortsat kornmølleri, mens papirproduktionen var begrænset og af sekundær betydning. Lars Jensen ombyggede den oprindelige mølle, så der blev tilføjet en ny længe til oplagring og magasin, en længe til arbejdsboliger og en nordlig længe til beboelse. Denne hvidkalkede bygning, populært kaldet direktørboligen, er det eneste bevarede minde fra Sankt Clara Mølle og ligger i dag på hjørnet af Havnevej og Uglebjergvej.

I 1871 blev møllen overtaget af J. C. Westberg. Han nedlagde kornmølleri, udvidede fabriksarealerne, tilføjede en ny treetages bygning, foretog moderniseringer, installerede

dampmaskine og papmaskine. Der blev indrettet tørreloft, så produktionen kunne foregå hele året. Da kornmølleriet ophørte, blev papirfremstillingen udvidet med produktion af pap og støbepap.

I første halvdel af 1900-tallet udbyggedes fabrikken flere gange, og omkring 1950 beskæftigede fabrikken 35 arbejdere. I 1957 blev produktionen imidlertid indstillet efter 126 års virke og fabriksbygningerne revet ned i 1985.

Strandmøllen

Den sidste mølle, der fik vand fra Maglekilde, var Strandmøllen, der lå nærmest havnen. nemlig i krydset, hvor Havnevej, Brøndgade og Sankt Ibs Vej mødes.

Møllen kendes tilbage til middelalderen, og frem til 1900-tallet blev der malet korn. Møller Lassen købte den i 1863 og oplærte sin søn, møllejer C.A. Lassen, der drev den frem til omkring 1918. Derefter købte byen Strandmøllen og forpagtede den ud, indtil den otte år senere blev sat ud af funktion. Den blev nedrevet i 1937. Møllen blev oprindeligt drevet ved vandkraft, men af hygiejniske grunde blev det forbudt at anvende vandet i begyndelsen af 1900-tallet, og derfor blev der anskaffet en dieselmotor. Møllen fremstillede bl.a. byggryn.⁴⁵

Strandmøllen var en gammel kornmølle, der lå over for gasværket, og som i tre generationer blev drevet af familien Lassen. Nedrevet 1937. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

